

אכילת מצה בערב פסח

ע"ן: גמ' ורש"י משנה פסחים צט, ב

ערב פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי:

ערב פסחים סמוך למנחה. קודם למנחה מעט:

לא יאכל. כדי שיאכל מצה של מצה לתיאבון משום הידור מצה:

ואפילו עני שבישראל לא יאכל. כלילי פסחים עד שיסב כדרך בני חורין זכר לחירות צמטה ועל השלחן:

ארבע כוסות. כנגד ארבעה לשוני גלוה האמורים צלות מצרים והולאתי אתכם והלאתי אתכם וגאלתי אתכם ולקחתי אתכם בפרשת וארל:

ואפי'. מהפנים מתמחוי של ארבעה דהיינו עני שבעניים דתנן במסכת פאה (פ"ח מ"ז) מי שיט לו מזון צ' סעודות לא יטול מן התמחוי:

ירושלמי פסחים י, א

א"ר לוי האוכל מצה בערב הפסח כבא על ארוסתו בבית חמיו והבא על ארוסתו בבית חמיו לוקה.

תוס' פסחים צט, ב ד"ה לא

לא יאכל אדם. פירוש אפילו התפלל ומשום מצה כדאמרין בגמ' דבלא התפלל תפלת מנחה אפילו בשאר ימות השנה אסור כדתנן בפ"ק דשבת (ד' ט: ו) וא"ת ומה לא יאכל אי מצה אפילו קודם נמי אסור כדאמרין בירושלמי כל האוכל מצה בערב הפסח כאילו בוועל ארוסתו בבית חמיו ואי במיני תרגימא הא אמר בגמרא (ד' קז:): אבל מטבל הוא במיני תרגימא וי"ל דאירי במצה עשירה דלא אסר בירושלמי אלא במצה הראויה לצאת בה חובתו ואוכלה קודם זמנה אבל מצה עשירה שריא וכן היה נוהג ר"ת:

תוס' רי"ד שם

מצי למיכל בציקן של גוים שאין בהן שימור דעל כרחך לא אסר בירושלמי אלא מצה שיש בה שימור הראויה לצאת בה ידי חובה בלילה.

מאירי צט, ב

ויש שואלים ואף כשתפקיע אכילת מצה לתאבון האיך אפשר לו לאכול והלא חמץ ומצה אסורים לו חמץ מן הדין ומצה ממה שאמר בתלמוד המערב האוכל מצה בערב הפסח כבא על ארוסתו בבית חמיו וא"ת במיני תרגימא והלא בזה לא נאסר וכמו שאמרו אבל מטבל הוא במיני תרגימא כמו שיתבאר ותירצו שלא אמרו כבא על ארוסתו אלא במצה הראויה לצאת בה ידי חובתו הא מצה עשירה או בצקות של עכ"ם או של אורז ודוחן לא ובא לאסרם משום מצה לתיאבון והוא הדין אף במיני תרגימא ושלא לאכול מהם אכילה מרובה ושמה תאמר והלא אמרו הקמחים ובצקות של עכ"ם אדם ממלא כרסו מהם ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה והרי מצה באחרונה על השובע היא ואלמא אתיאבון לא קפדינן זו שנויה במי שאין לו אלא כזית מצה משומרת וודאי צריך לאכלה לבסוף אבל כל שיש לו צריך גם כן שיאכלנה בתחלת סעודה לתיאבון:

תשב"ץ חלק ג, רס

ומצה זו הנאסרת לאו דוקא מצה המשומרת אלא כל מצה אסור אלא אם כן היא מצה עשירה, כגון שלש אותה בשמן ודבש בלא מים כלל.

מהר"ם חלאוו"ה פסחים מט, א

תוס' הרשב"א משנץ צט, ב

רי"ף ור"ן טז, א

רא"ש פרק י אות א; פרק ג אות ז

רמב"ם חמץ ומצה ו, יב

אסרו חכמים לאכול מצה בערב הפסח כדי שיהיה היכר לאכילתה בערב ומי שאכל מצה בערב הפסח מכין אותו מכת מרדות עד שתצא נפשו וכן אסור לאכול ערב הפסח מקודם המנחה כמעט כדי שיכנס לאכילת מצה בתאוה אבל אוכל הוא מעט פירות או ירקות ולא ימלא כריסו מהן וחכמים הראשונים היו מרעיבין עצמן ערב הפסח כדי לאכול מצה בתאוה ויהיו מצות חביבות עליו אבל בשאר ערבי שבתות או ערבי ימים טובים אוכל והולך עד שתחשך:

טור או"ח תעא, ב

אבל קודם שעה עשירית יכול לאכול פת ומהו הפת שיאכל חמץ אסור מתחל' שעה חמישית ולמעלה מצה נמי לא דאיתא בירושלמי האוכל מצה בע"פ כבועל ארוסתו בבית חמיו הלכך לא משכחת פת שיוכל לאכול אלא מצה עשירה פי' שנילושה במי פירות דבירוש' לא אסר אלא מצה שיוצאין בה בלילה אבל מצה שאין יוצאין בה בלילה מותר לאוכלה עד תחלת שעה,

ב"י ודרכי משה שם

שו"ע או"ח תעא, ב

וקודם שעה עשירית מותר לאכול מצה עשירה. הגה: אכל מצה שיוצאין בה בלילה, אסורים לאכול כל יום ארבעה עשר (ר"ן פרק אלו עוברין בשם הרמב"ם והגמ"ד פי"ו). וקטן שאינו יודע מה שמספרין בלילה מניחאת מצרים, מותר להאכילו (ת"ה סימן ז'). ויש נוהגין שלא לאכול חזרת בערב פסח, כדי לאכול מרור לתיאבון (תל"ז נ"ה ח"ג), וכן זיום ראשון של פסח, כדי לאכל כליל שני לתיאבון. וכן נוהגין קצת למעט באכילת מצה זיום ראשון מהאי טעמא (כל בו). ויש מחמירין עוד שלא לאכול פירות, כדי לאכול החרוסת לתיאבון, ואין לחוש למנהג ההוא. ויש מחמירין שלא לפרר או לשבור המצות בערב פסח, שלא לבא לאכול מהם (מהרי"ל), ואין לחוש גם לזה. מצה שנאפה כתקנה ואח"כ נתפרכה ונילושה ביין ושמן, אינה נקראת מצה עשירה ואסורה לאכלה בערב פסח (מהרי"ו).

משנה ברורה שם; שער הציון שם, סקט"ז – כא

פתיחה

כתוב במשנה: "ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך".
 והקשו התוס': על מה הקפידה המשנה? הרי מיני תרגימא מותר לאכול (כדלקמן קז,ב); ואם על פת הקפידה המשנה – הרי חמץ אסור לאכול אף מסוף שעה רביעית, ומצה אסורה לאכול כל היום כולו, וכמו שכתוב בירושלמי: "כל האוכל מצה בערב הפסח כאילו בועל ארוסתו בבית חמיו"?
 ותירצו התוס' שהמשנה הקפידה על מצה עשירה (היינו מצה שנילושה במי פירות), שמותרת באכילה בערב פסח (שאינן הירושלמי אוסרת אלא מצה שיוצאים בה ידי חובתו בליל הסדר), אמנם, אין לאוכלה סמוך למנחה.

איסור דרבנן

האיסור לאכול מצה בערב פסח הוא איסור דרבנן, וכן כתב הרמב"ם: "אסרו חכמים לאכול מצה בערב הפסח כדי שיהיה היכר לאכילתה בערב. ומי שאכל מצה בערב הפסח מכין אותו מכת מרדות עד שתצא נפשו". יש שאין גורסים את המשפט האחרון ברמב"ם. אמנם, בירושלמי מופיע "כל האוכל מצה בערב הפסח כאילו בא על ארוסתו בבית חמיו, והבא על ארוסתו בבית חמיו לוקה". וכן הוא בדברי הרי"ף.

השאלות

- (א) צריכים לבאר מה המשל של הירושלמי שהאוכל מצה בערב פסח כאילו בועל ארוסתו בבית חמיו, מה בכלל הדמיון אחד לשני?
- (ב) מצאנו שהראשונים נחלקו אם מותר לאכול מצה שאינה משומרת בערב פסח. מהתוס' והרא"ש משמע שכל מצה שאין יוצאים בה בלילה מותר לאוכלה בערב פסח. ולכאורה מכאן ניתן להסיק שמותר לאכול מצה שאינה שמורה, שהרי אין יוצאים ידי חובה בליל הסדר. וכן משמע בהדיא במאירי ותוס' רי"ד שהתירו לאכול בציקן של נכרים, שהן מצות שאינן משומרות. אולם ראשונים אחרים כתבו שגם מצה שאינה משומרת אסורה לאכול. וכן כתבו התשב"ץ והמר"ם חלאוה.
 וצריכים להבין במה נחלקו הראשונים הללו?
- (ג) כתב הרמ"א אבל מצה שיוצאין בה בלילה, אסורים לאכול כל יום ארבעה עשר. ולכאורה קשה, הרי המחבר כבר כתב שקודם שעה עשירית מותר לאכול רק מצה עשירה, ומה הוסיף הרמ"א בזה שכתב מצה שיוצאין בה בלילה?
- (ד) הפמ"ג (סק"א) הסתפק אם אחד אכל חצי זית מצה בערב פסח אם לוקה מכת מרדות. וצריכים לבאר מה בדיוק הספק שלו?

החקירה

על פי דברי שלום ד, ט

כדי לבאר את הענין יש להקדים שמצאנו שני מהלכים עיקריים בראשונים בהבנת

דין זה.

(א) כלה אינה מותרת לבעלה אלא לאחר שבע ברכות (וכמו שכתוב במסכת כלה: כלה ללא ברכה אסורה לבעלה כנדה) וכמו כן מצה אינה מותרת לאכול אלא לאחר שבע ברכות:¹

1. יין
2. קידוש
3. שהחיינו
4. בורא פרי האדמה
5. יין לכוס שני
6. המוציא
7. על אכילת מצה

(ב) עוד מהלך בראשונים מצאנו. כמו שהבועל ארוסתו בבית חמיו מראה בזה על גודל תאותו ושהוא להוט ושטוף בזימה ולא יכול להתאפק עד שמכניסה לחופה, כן הוא האוכל מצה בערב פסח שמראה תאותו ורעבתנותו שאינו יכול להתאפק ולהמתין עד הלילה שמברכים ז' ברכות.²

אולם יש הבדל בין שני ההסברים, למה לוקים עליו?
(חסרון בגברא) - האם העיקר הוא בזה שאינו יכול להתאפק ובזה מראה על גודל תאותו,
(חסרון בחפצא, אין למצה מתיר) - או בגלל שיש איסור לאכול את המצה לפני המתיר של שבע ברכות.

מצה שאינה שמורה

ונראה שהראשונים שנחלקו אם מותר לאכול מצה שאינה שמורה בערב פסח נחלקו בשני הטעמים הללו.

הראשונים שמתירים לאכול מצה שאינה שמורה בערב פסח סוברים שמצה אינה ניתרת באכילה אלא לאחר שבע ברכות (חסרון בחפצא), ואם כן היינו דוקא במצה שיוצאים ידי חובה בלילה של ט"ו, שרק על מצה כזו מברכים שבע ברכות ולא על מצה אחרת. ולכן על מצה שאינה שמורה אין איסור, שעל מצה כזו אין צריכים להמתין לאחר שבע ברכות.

אולם הראשונים שסוברים שגם מצה שאינה שמורה אסורה בערב פסח סוברים שגם האוכל מצה כזו סוף סוף מראה על תאותו ורעבתנותו (חסרון בגברא), שהרי אין כל הבדל ממשי ביניהם, שטעמיהם שווה. לעומת זאת מצה עשירה שטעמה שונה, מותר לאוכלה בערב פסח, ובזה אין מראה את תאוותו ורעבתנותו.

¹ אמנם יש שיטות אחרות בראשונים. ויש שאין מברכים ברכת בורא פרי הגפן על כוס שני, ולכן אין מונים את היין של כוס שני אלא מונים את הברכה של גאל ישראל. ונטילת ידים אין מונים שאין היא ברכה על האכילה, וכן ההסבר למה אין מונים גאל ישראל.

ויש שכתבו שמברכים ט' ברכות לכלה - ב' של האירוסין וז' של נישואין, ומוסיפים את נטילת ידים וגאל ישראל. מהר"ם חלאוה מנה ברכת על אכילת מרור, ולא כל כך מובן, שהרי ברכה זו באה לאחר אכילת המצה, וצריך עיון.

² אמנם יש המזכירים את שני העניינים, גם שלא יכול להתאפק וגם העניין של שבע ברכות (כמו מהר"ם חלאוה).

דברי הרמ"א

וזה ההסבר בדברי הרמ"א ובמה שהדגיש "מצה שיוצאים בה בלילה" הוא בא ללמד אותנו שהאיסור לאכול מצה בערב פסח הוא בגלל שחסר עדיין אמירת שבע ברכות, ולכן דוקא מצה שיוצאים בה בלילה אסורה לאכול, אולם מצה שאינה שמורה, שלא יוצא בה בלילה, מותר לאכול בערב פסח.
(בזה סומכים במחנות צה"ל שצריכים להכשירן לפסח יום או יומיים לפני החג, וצריכים גם להאכיל את החיילים, שמגישים מצות רגילות לחיילים באותם הימים).³

הספק של הפמ"ג

ודרך חקירה זו ניתן להסביר את הספק של הפרי מגדים, שתלוי בשני הטעמים הללו.

לפי הטעם שאין היתר אלא לאחר שבע ברכות, האיסור הוא רק בכזית, שרק על כזית יוצאים ידי חובה, ורק על כזית מברכים שבע ברכות מקודם. מה שאין כן בפחות מכזית הרי אין יוצאים ידי חובה, ולא מברכים ז' ברכות מקודם, ולכן אינו לוקה אם אכל פחות מכזית בערב פסח.

אולם לפי הטעם שמראה בזה תאותו ורעבתנותו, גם בחצי זית לוקה, שגם בזה מראה את תאותו ורעבתנותו שאינו יכול להתאפק עד הלילה, ולכן בחצי כזית גם יש לחייב אותו מכת מרדות.

טעם האיסור		
אינו ממתין לז' ברכות	אינו יכול להתאפק – מראה גודל תאותו	א) מה הדמיון לבועל ארוסתו?
מותר	אסור	ב) נקודת המחלוקת אם מותר לאכול מצה שאינה שמורה
רמ"א מצה שאינה שמורה מותרת	מחבר חוץ ממצה עשירה, כל מצה אסורה	ג) מה הרמ"א מוסיף על המחבר?
אינו לוקה	לוקה	ד) ספק הפמ"ג – האם אוכל חצי זית לוקה?

טעם הרמב"ם

הרמב"ם כתב טעם אחר – כדי שיהיה היכר. ונראה שלטעם הרמב"ם פשוט שאסור לאכול אף מצה שאינה שמורה בערב פסח, שהרי ליכא היכרא בין מצה שמורה למצה שאינה שמורה, וכן נראה שלטעם הרמב"ם אף האוכל חצי זית מצה בערב פסח לוקה, וכן כתב הפרי מגדים בעצמו לפי שיטת הרמב"ם.

³ עיין הסדר הערוך ח, יא. דין זה תלוי במחלוקת המובאת בפרק א, ב.

כמה ענינים הלכתיים

זמן האיסור

כתב בעל המאור שזמן איסור אכילת מצה בערב פסח הוא רק מזמן איסור אכילת חמץ, וכיון שמדאורייתא מותר לאכול חמץ עד סוף שעה ששית, אין האוכל מצה עד שעה ששית נחשב כבא על ארוסתו בבית חמיו. וכן כתב הרא"ש בפרק שלישי. אולם הרמב"ן חלק עליו וכתב שהאיסור הוא כל היום כולו, וכן הוכיח המהר"ם חלוואה. וכתב מגיד משנה שכן נראה מדברי הרמב"ם. וכן פסק הרמ"א, שזמן האיסור הוא כל היום, מעמוד השחר. אמנם, יש נוהגים להימנע מלאכול מצה מראש חודש (מ"ב סקי"ב). ויש מעטים שנוהגים להימנע מאכילת מצה כבר מפורים, שהוא שלשים יום לפני החג.

מצת חמץ

מצת חמץ מותר לאכול קודם שעה רביעית. אמנם, היינו דוקא אם מורגש ההבדל בטעם ובמראה בינה לבין מצה הכשירה לפסח, אבל בימינו שאי אפשר להרגיש את ההבדל בטעם בין המצות, אפשר שאסור לאוכלה מחמת מראית עין. אכן לפי הראשונים שכתבו שטעם האיסור הוא כדי שיוכל לאכול המצה בלילה לתיאבון ובגלל שאינו יכול להתאפק, ניתן לומר שאסור מצד הדין לאכול מצת חמץ השהוה בטעמה למצה כשירה לפסח. מצה נפוחה או כפולה, אף שמחמירים להחשיבה כחמץ, מכל מקום אסור לאוכלה מעמוד השחר ואילך, שמעיקר הדין בכלל מצה היא (מ"ב סקי"ב).

עוגה מקמח מצה

כתב הרמ"א שקמח מצה שנילושה בשמן ודבש (וכן הדרך לעשות עוגות בפסח - לאלו שאוכלים שרויה) - אין לאוכלה בערב פסח, שלאחר אפיה אין הלישה בשמן ודבש הופכת את המצה למצה עשירה. אולם מדברי שעה"צ (סקט"ז) משמע שמותר, שכיון שעוגה כזו איבד תואר לחם שהיתה לה, מותרת באכילה בערב פסח. אכן יתכן שדין זה מהוה המקרה היוצא מן הכלל במה שהסברנו לעיל בטבלה, וכאן לפי המחבר וסיעתו יהיה מותר ולפי הרמ"א יהיה אסור.

וכתב מ"ב (סק"כ) שאף מה שכתב הרמ"א היינו דוקא כשלא בישל את המצה המפוררת הנילושה בשמן ודבש, אבל אם בישלה (וכמו שעושים היום "קניידלך"), מותר לאוכלה קודם שעה עשירית, שזה בודאי לא מקרי מצה.

מצה מטוגנת ("מצהבריי")

חיי אדם (קכט, סקי"ג) ושו"ע הרב כתבו שמותר לאכול מצה מטוגנת בערב פסח. אולם פמ"ג (א"א סק"ו) נסתפק בזה, ובדרך החיים כתב שאסור. ויתכן שמחלוקת זו תלויה במחלוקת אם טיגון הוא כבישול או כאפיה.

קטן

כתב תרומת הדשן שקטן שאינו מבין כל כך מה שמספרים לו מהניסים והנפלאות של יציאת מצרים, מותר להאכילו מצה בערב פסח, אבל קטן שמבין, אין להאכילו מצה

בערב פסח. וכן כתב הרמ"א. ואין חילוק בזה בין קטן לקטנה (מ"ב סקי"ג).

חזרת וחרוסת

כתב ר"י שיש נוהגים שלא לאכול חזרת בערב פסח, וכן היה נוהג הרשב"א, ולא מפני שהוא אסור אלא כדי שלא לשנות ממנהג הקדמונים. וכתב ב"י שאין טעם למנהג הזה, ואנו לא נהגו כן. והרמ"א כתב שראה הרבה שחוששים לזה, וכן אין אוכלים חזרת ביום טוב ראשון של פסח, כדי שיוכלו לאוכלה לתיאבון בליל הסדר השני (ביום טוב של גלויות). וכתב מ"ב בשם אחרונים שאין למנהג הזה טעם, שאין דין אכילה לתיאבון במרור, שבא להזכיר את העינוי שעברנו בגלות מצרים.

עוד כתב הרמ"א בדרכי משה, שיש שנמנעים מלאכול אף את הפירות שמהם עושים את החרוסת - אמנם מנהג זה הוא שיבוש, כי אין החרוסת באה לאכילה כלל, ואין צורך לאוכלה לתיאבון. וכן כתב בהגה בשו"ע, שאין לחוש למנהג זה. עוד הביא הרמ"א בדרכי משה, שיש נמנעים מלפרר מצות בערב פסח ולעשות קמח מצה, מחשש שמא יבוא לאכול מן המצות בזמן שעוסק בהן. אמנם, בהגה בשו"ע כתב שאין צורך לחוש למנהג הזה.

מצה עשירה

המחבר פסק כדברי התוס' במצה עשירה, ומותר לאכול מצה עשירה קודם שעה עשירית. וכתבו תוס' והרא"ש שכשחל ערב פסח להיות בשבת היה נוהג ר"ת לאכול מצה עשירה בסעודה שלישית.